

Filozofia a globálne problémy sveta

FILOZOFICKÉ PROBLÉMY VOJNY, MIERU A SOCIÁLNEHO POKROKU

JOZEF BORGOSZ, Filozofický ústav, PAN, Varšava

Motto: „Mier neznamená všetko, ale bez mieru niet ničoho.“

Uvedená téma je neohraničená, nevyčerpateľná nielen z historického hľadiska, ale aj z hľadiska súčasnej situácie.

Z historického hľadiska preto, lebo hrozba termonukleárnej katastrofy vo svete nevznikla náhle, ale narastala postupne už v priebehu niekolkých desaťročí.

Z hľadiska súčasnej situácie je uvedená téma nevyčerpateľná preto, lebo v dôsledku nesmiernej zložitosti anatómie vojen, ich mundializácie a z perspektívneho hľadiska i kozmizácie, neexistuje v súčasnosti oblasť života, do ktorej by priamo alebo sprostredkovane nezasiahla potencionálna termonukleárna vojna. V takejto situácii súčasné skúmanie problémov mieru, vojny a sociálneho pokroku zahŕňa nielen všetky stránky spoločnosti, ale i prírodu (ohrozenie životného prostredia) a v širokom zmysle i celú planétu života (Isajev). Inak povedané, takéto skúmanie nadobúda status globálnej vedy o tejto planéte. To sa v plnej miere prejavuje v stále intenzívnejšom „skúmaní problémov mieru“ (peace research), ktoré sa však opiera o rozličné teoretické, metodologické a svetonázorové prístupy.

A hoci skúmanie tohto problému z hľadiska jednotlivých disciplín odzrkadluje jednotlivé stránky súčasných klúčových problémov vojny, mieru a spoločenského pokroku — čo predstavuje iba základ pre všeobecnejšiu syntézu — stále ostrejšie sa prejavuje tendencia hľadať metodologické a teoretické základy univerzálnej teórie mieru, ktorá by obsahovala tieto čiastkové teórie: 1. empirickú, 2. normatívnu, 3. praxeologickú a 4. pedagogickú. Tejto tendencii zodpovedajú rozličné pokusy vytvoriť interdisciplinárnu, multidisciplinárnu a metadisciplinárnu vedu o mieri, ktorá sa rôzne označuje ako „sociológia mieru“, „konfliktológia“, „irenológia“, „polemológia“, resp. „výskum problémov mieru“ (opisný a najčastejšie používaný pojem).

Zároveň s týmito výskumami sa uskutočňujú rozličné pokusy vytvoriť univerzálnu filozofiu mieru, ktorá zahŕňa ontológiu, epistemológiu, antropológiu, historiozofiu, etiku a nakoniec estetiku mieru (výchova človeka k mieru prostredníctvom umenia).

Každá z týchto disciplín, zodpovedajúca jednotlivým odvetviam všeobecnej filozofie by sa mohla stať nielen témou rozsiahlejšieho príspevku, ale i témou rozsiahlych filozofických prác.

V súvislosti s tým sa tematicky zameriame na ústredný problém filozofie vojny a mieru — problém technicko-vojenského odcudzenia a spôsobov boja proti nemu, pričom sa budeme zaoberať alebo sa aspoň zmienime aj o problémoch, ktoré súvisia s danou témou.

Vedecko-technické odcudzenie

Od čias priemyselnej revolúcie na prelome 18. a 19. stor., a predovšetkým od začiatku vedecko-technickej revolúcie vznikol dovtedy neznámy druh odcudzenia človeka — vedecko-technické odcudzenie. Toto označenie je logicky odvodené od podstaty vedecko-technickej revolúcie — späťnej väzby medzi vedou a technikou. Ak vychádzame z Marxovho a Hegelovho chápania odcudzenia, vedecko-technické odcudzenie budeme v našom prípade definovať ako odcudzenie, odtrhnutie človeka od jeho vlastných vedecko-technických výtvorov a nadvládu zdanlivu záhadných sín prírody nad človekom. Tak ako sa tieto výtvory rozvíjajú, ontologizujú sa, stávajú sa akýmsi „tretím svetom“ — „svetom bytia techniky“, predstavujú súhrn historicky utvorených a čoraz zložitejších technických objektov. Tento „svet“ preniká medzi tradičné svety: svet prírody a svet človeka, prírodu a spoločnosť. Odrazom dualistického delenia skutočnosti bolo — ak akceptujeme Windelbandovu a Rickertovu klasifikáciu — delenie poznania na prírodogedné a duchovné (Naturwissenschaften a Geisteswissenschaften).

Avšak od čias kvalitatívneho a kvantitatívneho rozvoja tohto „tretieho sveta“ sa dichotomické delenie stáva trichotomickým: svet prírody, svet techniky a svet človeka (spoločnosti) a v súlade s tým sa delí i poznanie na prírodogedné, technické a spoločenskovedné. Ešte donedávna sa tento „tretí svet“ — svet bytia techniky označoval ako „prevorená príroda“. Tento termín však dnes už stratil svoje opodstatnenie, pretože čoraz zložitejší a rozsiahlejší komplex technických objektov predstavuje „prevorenú prírodu“ iba ako surovinu, avšak z ontologickejho a teologickejho hľadiska je relatívne autonómny. Relatívne preto, lebo v konečnom dôsledku ho do pohybu uvádza energia prírody a riadi ho človek, prinajmenšom v etape programovania. Faktom však zostáva, že tento „tretí svet“ existuje aj objektívne ako bytie prírody a bytie človeka. Proces jeho vznikania je neustálym prechodom od interiorizácie k exteriorizácii, od subjektívnosti k objektívnosti, od idey ku skutočnosti. Historicky utvorený a ontologizovaný svet bytia techniky je riadený relatívne autónomnymi zákonmi. Kladné i záporné dôsledky takto fungujúcej techniky pociťuje nielen človek, ale i príroda.

V priebehu mnohých tisícročí tento svet sa v ľudskom myslení neprejavil predovšetkým preto, lebo bol jednoduchým, nekomplikovaným „svetom“, ktorý nemal dvojaký — súčasne záporný i kladný charakter. Avšak odvtedy, ako sa začal prejavovať dvojako, keď sa popri jeho humánnych stránkach prejavili i prvky zamerané objektívne proti človeku a prírode, začal vzbudzovať nádeje i pochybnosti, optimistické i katastrofické videnie sveta, optimistické i faustovské obrazy sveta.

Kladné stránky spočívali a spočívajú v absolutizácii kladných dôsledkov sveta techniky a z nich vyplývajúcich nádejí, že tento svet dospeje k civilizácii voľného času a zábavy, k prekonaniu protispoločenského a eticky neprijateľného konania. Gnozeologickým zdrojom záporných stránok bola a zostáva absolutizácia deštruktívnych stránok sveta techniky pre človeka a prírodu, absolutizácia, ktorá viedie k rozličným druhom faustovského katastrofizmu: osobnostnému, ekologickému, surovinovému, demografickému a nakoniec termonukleárному. Na rozdiel od doteraz sa vyskytujúcich druhov katastrofizmu, kde hybnými silami potencionálnej katastrofy bola sama príroda alebo trans-

centné sily — faustovský katastrofizmus spočíva v presvedčení, že potencionálnym vinníkom katastrofy bude sám človek, pochopiteľne, ak nevytvorí alternatívne kultúry a civilizácie. V opačnom prípade zničí seba prostredníctvom výtvorov vlastného rozumu a vlastných rúk. Tak vznikli pojmy „faustovský človek“, „faustovská spoločnosť“, „faustovská civilizácia“.

Ako všetky iné formy katastrofizmu, tak i rozličné druhy faustovského katastrofizmu zveličujú a jednostranne hodnotia, reálne i potenciálne dôsledky sveta techniky, a prehliadajú, či podceňujú jeho priaznivé dôsledky.

Stále zrejmejšou sa stáva skutočnosť, že tento „svet“ má dvojaký charakter — kladný i záporný, t. j. vnútorne protirečivý. Kladné, humánne stránky sú výrazom nadvlády tvorca — subjektu nad nimi, nadvlády zodpovedajúcej jeho cieľom a nádejám. Záporné, deštruktívne stránky svedčia o tom, že subjekt ich neovláda, t. j. sú prejavom historicky podmieneného odcudzenia, vymaňujú sa spod kontroly človeka, v dôsledku čoho sa obracajú proti svojmu tvorcovi — človeku i proti prírode.

Najvýraznejším prejavom tohto odcudzenia je deštrukcia prírody, ktorej integrálou súčasťou je práve človek. Ide o deštrukciu, ktorá presahuje nielen miestne (regionálne) a národné, ale i kontinentálne hranice. Na ilustráciu stačí uviesť, že technika vo Švédsku ohrozenie prírody svojím vlastným pričinením iba na 20 %, zatiaľ čo na 80 % je ohrozenie prírody spôsobené ostatnými krajinami Európy. Jednotlivé krajinys stále viac strácajú svoju ekologickú nezávislosť, pretože nie sú schopné ochrániť svoju prírodu pred poškodzovaním inými krajinami. Odcudzené produkty určitej časti sveta technikou presahujú štátne a zemepisné hranice.

Uvedené príklady sú ilustráciou reálneho odcudzenia. Zároveň s ním existuje i potenciálne odcudzenie, skryté, t. j. také, ktoré sa môže prejavíť v budúcnosti, pričom nie je presne vymedzené, kedy sa prejaví. Mám na mysli najmä dôsledky tzv. tepelného efektu, o ktorom sa stále častejšie hovorí v ekologickej literatúre.

Vedecko-technické odcudzenie ako i ostatné druhy odcudzenia, pochopiteľne, nie je statický, ale dynamický jav, na čo zabúdajú predstavitelia rôznych druhov faustovského katastrofizmu, ktorí nazerajú na súčasnú podobu i úroveň sveta techniky metafyzicky, a nie dialekticky. Toto hľadisko spočíva v takom chápaní aktuálneho stavu vecí a možností sveta techniky v blízkej či ďalekej budúcnosti, ktoré nevidí vo svete techniky i tendencie zamerané proti odcudzeniu. Tieto tendencie sa prejavujú na jednej strane v budovaní čistiacich objektov a na druhej strane v intenzívnom rozvíjaní „bezodpadových technológií“, ktoré nemajú charakter odcudzenia. Už v súčasnosti sa ukazuje, že to, čo technika spojená spätnou väzbou s vedou narušila, je schopná v mnohých oblastiach napraviť, t. j. oživiť, o čom svedčia veľmi optimistické príklady úplného vyčistenia rieky Temže a Moskvy, v ktorých sa obnovil život. Avšak v mnohých oblastiach nemožno obnoviť všetko, čo sa zničilo, napríklad niektoré druhy fauny a flóry. Niektoré z nich sú navždy zničené.

Planéta života čoraz naliehavejšie volá po tom, aby sa určil jeden spoločný „hospodár“, pretože vyše sto individuálnych „hospodárov“, ktorí riadia jednotlivé časti planéty, sa tažko dohodne o jej budúcnosti. Od takéhoto hospodára sa vyžaduje nastoliť nový ekonomický, finančný, ekologický, vedecko-technický, informačný, a predovšetkým svetový mierový poriadok. Mier neznamená všetko, ale bez mieru niet ničoho — toto platí o to viac, že osobitý

druh vedecko-technického odcudzenia — technicko-vojenské odcudzenie môže priam zničiť všetky výdobytky.

Technicko-vojenské odcudzenie

V rámci historicky vytvoreného sveta techniky vznikol svet mierovej techniky a svet vojenskej techniky, ktorý slúžil ako nástroj vojenskej nadvlády človeka nad človekom i ako nástroj jeho zničenia. Zatiaľ čo svet mierovej techniky preniká medzi človeka a prírodu, svet vojenskej techniky sa usiluje preniknúť medzi človeka a človeka, pochopiteľne nie v abstraktnom zmysle, ale historicky a sociálne diferencovane, stavia človeka proti človeku v najvyhrotenejšej podobe, usiluje sa o zničenie jeho biologickej existencie.

Dlhé tisícročia svet vojenskej techniky bol veľmi jednoduchý, málo diferencovaný, i keď vzhľadom na mnohé vojny a rozličné ozbrojené konflikty mal veľmi tragickej existenciálne dôsledky. Z hľadiska technicko-vojenského odcudzenia tento svet sa však vyznačoval ešte jednou podstatnou črtou — mal bezprostredný charakter. Inak povedané, nepriateľské armády, kolektívne subjekty vyzbrojené prostriedkami tohto sveta, zbraňami, sa nachádzali tak blízko navzájom, že si, ako zdôrazňoval Hegel, hľadeli navzájom priamo do očí.

Táto „bezprostrednosť“ sa vyskytuje i v súčasnosti, ale čoraz viac a čoraz častejšie ustupuje „sprostredkovanosťi“ a stále väčšej priestorovej vzdialenosťi pri ničení protivníka. Opäť ide o mnohostranný problém, najmä etický, ktorý zanietene už v tridsiatych rokoch analyzoval B. Russell zdôrazňujúc, že boj armád na stále väčšiu vzdialenosť je výsledkom „pokroku“ vo vojenskej technike a vyvoláva ľahostajný postoj k smrti, fyzickému a psychickému utrpeniu.

S vývojom tohto sveta sa zväčšoval i rozsah vojen. Vojny prebiehali najprv na súši, malí charakter miestnych, kontinentálnych, neskôr interkontinentálnych a nakoniec svetových vojen. Potom sa vojny rozšírili na moria, najsôr do priestoru nad vodou a neskôr do podmorských priestorov. Nakoniec tretím rozmerom sa stal vzdušný priestor. Všetky tieto dimenzie sú dôsledkom historického vývoja výrobných sôl.

Bojové prostriedky ako integrálna súčasť materiálnej vojenskej techniky boli a našťastie i zostali podriadené kolektívnomu subjektu — armádam, ktoré ich používajú. Doteraz sa nevymkli spod ich kontroly, ak neberieme do úvahy jedinečné ľudské omyly alebo technické zlyhania. Armády jednoducho majú k dispozícii stále zložitejšie bojové prostriedky. Napriek tomu, že vo všetkých vojnách sa využívali stále novšie a „efektívnejšie“ nástroje zabijania, tieto nástroje malí a stále majú subjektívny charakter. To znamená, že vojny viedol a doteraz vedie kolektívny subjekt — človek.

Dialektika predmetnosti a subjektivity vojen

Vedecko-technická revolúcia, ktorá je dôsledkom spätnej väzby medzi vedou a technikou, spôsobila, že historicky, štruktúrne, civilizačne a kultúrne diferencované ľudstvo stojí na prahu najväčšej a pravdepodobne aj poslednej revolúcie v spôsoboch vedenia vojen — predmetnej revolúcie. Dejiny vojen zahŕňajú mnohé významné technicko-vojenské revolúcie (zavádzanie rozlič-

ných druhov strelných zbraní, chemických zbraní, tankov, lietadiel, lodí s rozličným pohonom a rôznych veľkostí a účelom, zavádzanie termonukleárnych zbraní, taktických, operačných, balistických rakiet atď.), avšak ani jedna takáto revolúcia neprekročila rámcu svojho predmetného charakteru. Tieto revolúcie znamenali zmenu taktiky, operačného umenia a stratégie vedenia vojen, dodávali im nový zmysel, viedli k územnému rozširovaniu vojen od lokálnych až po svetové, zvyšovali „efektívnosť“ ničenia živej a materiálnej sily, avšak ani jedna z nich nevytvorila také bojové prostriedky, ktoré by odstránil subjektívny charakter vojen.

Predmetná revolúcia sa stále zreteľnejsie vynára na horizonte a prináša kvalitatívne nové zmeny, ktoré spočívajú v procesuálnom spredmetnení potenciálnych vojen.

Ak sa zástancovia tejto revolúcie nezriecknu svojich nezodpovedných zámerov — bude táto revolúcia spočívať v postupnej zmene subjektívneho charakteru vojen na ich predmetný charakter, t. j. na vojny, ktoré budú riadené technickými prostriedkami — vojenskými automatmi. Inak povedané, ak sa táto revolúcia uskutoční, osudy potenciálnej vojny nebudú určované rukami a rozumom človeka, ale automatmi na obežnej dráhe okolo zeme.

Takúto hrozivú perspektívou prináša americká strategická obranná iniciaítiva (SDI). Ak sa uskutoční, potenciálna vojna nadobudne ďalší — kozmický rozmer.

Projektanti a realizátori SDI predpokladajú, že tento združený kybernetický komplex magnetických, laserových zbraní, štítov, zrkadiel, elektrární a ďalších objektov bude mať maximálne 99—100 sekúnd na to, aby rozpoznal potenciálne objekty útoku, na rozhodnutie a vykonanie povelu (spustenie všetkých objektov do činnosti, výstrel). Ak sa takýto systém podarí vybudovať, technicko-vojenské odcudzenie dosiahne svoj najvyšší stupeň.

Potom bude zbytočný dialóg na tému mieru, nebudú preč existovať ani podmienky, ani dostaťok času a vojna sa skôr alebo neskôr stane nevyhnutnosťou. Veď už dnes, v situácii, keď ešte o otázke potenciálnej vojny rozhoduje človek, subjektívny faktor, možno ľahko dosiahnuť pokrok prostredníctvom mierových rokovaní; a čo potom, keď budú tieto otázky zverené automatom, ktoré si nedokážu uvedomiť hrozbu kozmickej vojny?

Pravdepodobnosť vypuknutia svetovej vojny

Medzikontinentálne a kozmické zbrane, vytvorené a kvalitatívne zdokonalované v procese spätnej väzby medzi vedou a technikou, sa odcudzujú, vytvárajú stále väčšiu prevdepodobnosť, že sa vymknú spod kontroly individuálnych a kolektívnych subjektov — tvorcov a užívateľov — a spôsobia vypuknutie termonukleárnej vojny takmer kozmického rozsahu. Toto nebezpečie je reálne. Vojnu môže náhodne zapríčiniť nielen technika, ale i človek, alebo môže nastať v dôsledku interakcie oboch týchto činiteľov.

Hlavnou vlastnosťou techniky je stále narastajúca zložitosť mechanizmov činnosti i spôsobov riadenia. Možno vyčleniť tri typy riadenia techniky: subjektový, subjektovo-automatický a automatický (samoriadiaci).

Subjektový typ predstavuje bezprostredné a výlučné riadenie vojenskej i nevojenskej techniky individuálnymi alebo kolektívными subjektmi. Tento,

niekoľko tisícročí prevládajúci typ riadenia techniky človekom, nahrádza v posledných desaťročiach čoraz viac presnejšie automatické riadenie. Tretí typ spočíva v samostatnom riadení technických objektov bez individuálnych i kolektívnych subjektov. Ich úloha sa obmedzuje iba na funkciu programovania. Z hľadiska rozvoja výrobných súl, produktivity práce, riadenia a oslobodenia človeka od ťažkej a namáhavnej práce sú tieto dva posledné typy riadenia prínosom a sú žiadúce. Kedže však všetky veci, javy a procesy majú dvojaký charakter, vyvolávajú i nežiadúce dôsledky — negatívne pôsobia na prírodu a človeka.

Avšak úplne inak vyzerá automatické riadenie objektov vojenskej techniky, predovšetkým strategických raket. Už dlhší čas majú pri riadení vojenskej techniky veľký význam jednotlivé generácie počítačov — onedlho už i piatej generácie.

Hoci ide o veľmi presné, všestranné zariadenia, ktoré dokážu rýchlo vykonávať veľký počet operácií za sekundu, stáva sa, ako často vidíme, že i počítače robia chyby, nehovoriac už o tom, že dávajú nesprávne informácie o povahе zaregistrovaných objektov.

Rovnako nebezpečné sú i situácie takého druhu, ako boli tie, keď lietadlá stratili náklad atómových a vodíkových bômb, keď sa rakety odchýlili od stanovenej dráhy, keď došlo k zrážke raketových transportérov, havárií ponoriek s atómovými raketami na palube a pod. To všetko dokazuje, že pravdepodobnosť vypuknutia termonukleárnej vojny neustále vzrastá. Avšak to je iba jedna stránka tejto pravdepodobnosti — predmetná, technická.

Existuje však i druhá stránka tejto pravdepodobnosti — subjektívna alebo subjektívna v interakcii s technickou. Tragický prípad Černobyľu je znepokojujúcim dôkazom, že obyčajná chyba individuálneho alebo kolektívneho subjektu má obrovské následky nielen pre jednu krajinu, ale pre značné územie našej zemegule.

Treba zdôrazniť, že oveľa väčšie nebezpečie sa skrýva v potenciálnych chybách subjektu, ktorý prichádza do styku s čoraz odcudzenejšou raketovou, jadrovou technikou. Stačí uviesť, že pravdepodobnosť vypuknutia vojny môžu zvýšiť duševne nevyrovnaní velitelia, narkomani vydávajúci povely v ponorkách s atómovými raketami, raketové útoky teroristov na základne; tiež možno skonštruovať atómové „minibomby“, môžu sa vyskytnúť provokačné akcie, ktoré v priebehu niekoľkých sekúnd vyvolajú termonukleárnu vojnú.

Trefou stránkou pravdepodobnosti vypuknutia vojny je predmetno-subjektívna stránka. Tu existujú prinajmenšom tieto možnosti: ľudska chyba, chyba zariadenia — počítača, chybná reakcia subjektu na chybu počítača, technický defekt zapríčinený subjektom pri výrobe vojenského objektu (prípad katastrofy raketoplánu Challenger).

Všetky tieto dialektycky späťe stránky pravdepodobnosti vzniku vojny poskytujú dostatok dôkazov, že človek má stále menej možností, aby zabránil vypuknutiu termonukleárnej vojny. Úloha subjektívneho faktora je však dvojaká. Na jednej strane narastajú možnosti subjektívnej kontroly vo všetkých oblastiach — vojenskej, výrobnej, politickej i morálnej. Na druhej strane sa možnosti tejto kontroly objektívne zmenšujú úmerne s tým, ako osudy vojny a mieru závisia od riadenia počítačov piatej generácie, a nie od človeka.

Avšak ani jeden z uvedených prípadov — reálnych i potenciálnych, naďalej neviedol ku katastrofe. V takých dôležitých svetových problémoch

ako je uchovanie života, sa však nemožno spoliehať na šťastie, keďže skôr či neskôr šťastne končiace náhody sa stanú nešťastnými bez ohľadu na vôľu individuálneho alebo kolektívneho subjektu.

Teleologický aspekt vypuknutia vojny

Úsilie o ideálnu, absolútну dokonalosť predstavuje večnú, normálnu ľudskú túžbu i v oblasti obrany. Vieme však, že človek nikdy plne nedosiahol svoje ideály, nehovoriac o drámach, vznikajúcich v dôsledku neprekonateľných protirečení medzi ideálom a skutočnosťou, protirečení, o ktorých toľko písali existencialisti.

Pred podobným rozporom, t. j. rozporom medzi ideálom absolútne dokonalej obrany a skutočnosťou, stojí ľudstvo kvôli nepochopiteľným snahám Američanov a ich spojencov vybudovať SDI. Vybudovanie tohto „zázračného“ obranného štítu zabezpečí, vraj, pred domnelým nepriateľom nielen USA a ich spojencov, ale celý svet, celú planétu. Konkrétne údaje o nezmyselnosti tohto ideálu by mohli uviesť realisticky zmýšľajúci vojenskí experti. Z filozofického hľadiska stačí poznamenať, že ide o antirealistický, antiracionálny ideál, o jeho antivedeckosti už ani nehovoriac. Ani najdokonalejšia obrana ešte nedokázala zaručiť absolútnu spoľahlivosť. Toto platí najmä v súčasnosti, v epoce raketových a termonukleárnych zbraní.

Táto epocha prináša v porovnaní s mnohotisícočinným obdobím obyčajných vojen nesporne nové protirečivé zákonitosti v oblasti národnej bezpečnosti. Tieto zákonitosti sú protirečivé preto, lebo kvalitatívne nové zbrane počas druhej svetovej vojny zaručovali určitému štátu alebo koalícii štátov nielen národnú a medzinárodnú bezpečnosť, ale i víťazstvo vo vojne. V raketovej a termonukleárnej epoce je však situácia úplne iná: čím budú preteky v zbrojení intenzívnejšie a zložitejšie, tým bude krajina, ktorá tieto preteky vyvoláva ako i celý svet, menej bezpečná. Konkrétnie povedané, v raketovej a termonukleárnej epoce je bezpečnosť nepriamo úmerná kvalitatívne novým etapám pretekov v zbrojení.

Túto zákonitosť už dávno rešpektujú socialistické krajinu, mierové hnutia, vedecké protivojnové hnutia; spoločnosti objasňujú podstatu a nebezpečie termonukleárnej vojny, ktorú ľudstvo nezvládne ani psychicky ani fyzicky. Tento očividný a v súčasnosti uznávaný fakt potvrdili i ženevské rokovania Gorbačova s Reaganom; viedli k spoločnému záveru, že „termonukleárnu vojnú nemožno vyhrať“ a „v termonukleárnej vojne nie je víťaz, ani porazených“. Tieto výroky predstavujú politické potvrdenie už dávno akceptovaných morálnych a vedeckých faktov o dôsledkoch potenciálnej termonukleárnej vojny.

Svet termonukleárnej techniky, svet, ktorý stále viac riadia počítače súčasnej generácie, predbehol a stále viac predbieha politické a morálne vedomie tých triednych síl, ktoré sa nechcú zriecknuť vojny ako ozbrojeného nástroja pokračovania politiky, a tvrdia, že vojnu sice nemožno vyhrať s existujúcimi generáiami termonukleárnych zbraní, avšak možno ju vyhrať s kozmickými zbraňami.

Taká je politicko-vojenská doktrína tvorcov SDI. Vynára sa otázka: pred kým a pred čím treba brániť USA a ich spojencov. Iniciátori SDI odpovedajú:

pred raketovým termonukleárnym útokom Sovietskeho zväzului. Každý, kto pozná sovietske návrhy na odzbrojenie, ihneď zbadá protirečenie v týchto odpoveďach, a to veľmi podstatné. M. S. Gorbačov po prvýkrát v dejinách ľudstva podal návrh, podľa ktorého by sa do r. 2000 mali postupne odstrániť raketové a termonukleárne zbrane, zatiaľ čo USA nástojčivo presadzujú idey o realizácii SDI, ktorá je zameraná proti potenciálnemu jadrovému útoku Sovietskeho zväzului.

Takéto politicko-vojenské myslenie je úplne nepochopiteľné. Ak do konca nášho storočia zlikvidujeme raketové a jadrové zbrane, nebude vôbec treba budovať kozmický antiraketový systém jednoducho preto, lebo nebudú existovať rakety s atómovými hlavicami, alebo vojenskou terminológiou povedané — nebude na čo mierit. Je to nielen jednoduchá a hlboká, ale aj vysoko humánna myšlienka. Myslenie zástancov SDI je nielen neracionálne ale i neekonomickej a nehumánnnej.

Je *neracionálne*, pretože USA namiesto toho, aby sa usilovali o mier najjednoduchšími, najviac overenými a najkratšími metódami, tieto metódy komplikujú. *Neekonomickej* preto, že ide o finančné náklady, ktoré predstavujú tažké bremeno pre sociálny pokrok, najmä ak zoberieme do úvahy, že náklady na SDI len podľa predbežných výpočtov predstavujú tri trilióny dolárov. *Ne-humánnne* preto, lebo nielenže nezmenšuje nebezpečie vzniku jadrovej vojny, ale naopak, zvyšuje ho, nehovoriac už o tom, že ak sa SDI vybuduje, vojna bude takmer nevyhnutná.

Prejdime k ďalším otázkam súvisiacim s SDI. Pochybnosti vzbudzuje najmä terminológia, ktorá je z teleologického hľadiska zjavne protirečivá. Americký antiraketový kozmický štít sa označuje ako „strategická obranná iniciatíva“; na jeho označenie sa však súčasne používa synonymum „hviezdné vojny“.

Porovnajme pojmy „obrana“ a „hviezdné vojny“; ich logické protirečenie je zrejmé; je to zároveň teleologické protirečenie, pretože ak cieľom SDI má byť definitívne a úplné „zabezpečenie“ mieru na celej planéte, prečo je potrebný aj termín „hviezdné vojny“? Odpovedi na túto otázkou sa iniciátori a protagonisti SDI vyhýbajú. Odpoveď však jednoznačne vyplýva z politicko-vojenskej tézy, že „iba silou možno nastoliť mier“, ktorou sa USA riadia.

Lahko zistíme, že ide iba o parafrázu starého rímskeho hesla „Sie vis pacem, para bellum“, ktoré ešte stále prežíva vo vedomí Američanov a má slúžiť na uspokojenie svetovej verejnej mienky. Avšak v súčasnosti, keď sa rozvíja masové hnutie na obranu mieru, tažko možno expressis verbis hlásať rímske heslo a parafrázovať ho na zdanlivo mierumilovné heslo „silou k mieru“.

Takto sa k dichotomickému protirečeniu medzi „obranou“ a „hviezdnymi vojnami“ pripája ešte tretí faktor — mier. Treba povedať, že pojmy „obrana“ a „mier“ si z hľadiska dôslednej mierovej politiky, neprotirečia; avšak pojmy „obrana“, „mier“ a „hviezdné vojny“ sa vzájomne vylučujú. Otázkou možno formulovať: buď mier alebo hviezdné vojny? Tertium non datur. Nemožno viesť mierovú politiku a súčasne sa pripravovať na hviezdné vojny.

Ža posledné teleologické štádium myslenia Američanov možno považovať tézu „Kto ovládne vesmír, ten bude vládnuť i na zemi“ (generál Abrams). V tom spočíva podstata „amerického mieru“. Jeho triednu podstavu vyjadrujú tieto tézy: 1. na zbrojenie budeme spolu so spojencami vynakladať toľko, koľko len vládzeme; 2. komunizmus zničíme ekonomicky; 3. uvidíme, ako dlho

vydrží; 4. raz musí povoliť; 5. budeme zväčšovať a prehľbovať rozdiely v technickom pokroku; 6. urýchlene budeme budovať „kozmický obranný zvon“ a 7. to nám umožní diktovať mierové podmienky na zemi. Tieto tézy ukazujú, že USA sa pridŕžajú zastaralého politického i morálneho myslenia, proti ktorému tak dôrazne vystúpil B. Russell i A. Einstein vo svojej známej výzve, kde zdôraznili nevyhnutnosť prejsť od starého, „mytologického“ myslenia k modernému mysleniu, pretože inak ľudstvo zahynie.

Súčasné predstavy a mýty o vojne

Fenoménom vojny sa zaoberali rozličné prúdy: metafyzické (boj dobra so zlom), providenčné (trest za hriechy ľudstva), naturalistické (homo homini lupus, bellum omnium contra omnes), psychologické, sanačné a pod. V súčasnosti tento proces „mytologizácie“ vojen neustáva a dopĺňa obraz vojny o stále nebezpečnejšie prvky v porovnaní s predchádzajúcimi predstavami.

Spomedzi súčasných predstáv je najtragickejšou predstava, že v termonukleárnej vojne možno zvíťaziť pomocou kozmických zbraní. Ďalšie predstavy sú: následky takejto vojny možno odstrániť; termonuklearna vojna nemusí byť globálna, obmedzí sa iba na určité územie; mier možno uchovať iba pomocou sily; možno vybudovať spoľahlivý obranný systém (SDI); vybudovanie takého systému je najlepšou metódou zastrašovania.

Spomedzi starších predstáv o vojne sú najnebezpečnejšie tieto:

- vojny sú večné a tvoria integrálnu súčasť spôsobu života;
- súčasné vojny sú pozostatkom kanibalizmu našich predkov v povahе človeka;
- človek je divé zviera (S. Freud), ktoré sa správa ako dravec;
- človek je od prírody agresívny (geneticko-belistický determinizmus);
- technologický svet dehumanizuje človeka, robí ho surovým, agresívnym;
- kým existujú národy a etnické hranice, dovtedy budú existovať i vojny (etnická koncepcia vojny);
- vojna je kolektívnym, druhovým úsilím ľudí o sebazničenie;
- dejiny vojen i sveta sú výrazom večného boja dobra so zlom;
- vojny boli, sú a budú prejavom zlej, hriešnej, prvotným hriechom poznanej ľudskej povahy;
- dejiny sú svedectvom neustáleho striedania vojny a mieru (mýtus o Kainovi a Ábelovi);
- mier je boží dar, ktorý však do určitej miery závisí od nás;
- vojny sú spoločenským a súčasne biologickým javom (sociobiologický mýtus).

Každý takýto mýtus, či už starý alebo nový, môže byť predmetom analýzy tak prírodných ako i spoločenských filozofických vied. Obmedzím sa iba na niektoré univerzálne aspekty týchto mýtov.

Ak existuje možnosť vyhrať vesmírnu termonukleárnu vojnú, potom treba povedať, že jej prívrženci ju chápú metafyzicky, t. j. považujú ju za takmer rovnako ničivú ako druhú svetovú vojnu, nič viac. Možno tiež diskutovať o názore Sommerwalda, či ide o vojnu alebo o masové zabíjanie ľudí. „Termonukleárne leto“ a „termonukleárna zima“ však spôsobia, že svetovú vojnú nevyhrá ani jedna z bojujúcich strán a stala by sa skutočne hromadnou vraždou

Iudí, teda niečím oveľa horším než biblická Apokalypsa. V prípade termonukleárnej svetovej Apokalypy, „najšťastnejší“ by boli tí, ktorí by naraz zhoreli, podľahli totálnej anihilácii.

Pomýlený je i mýtus o ideálnom, vesmírnom „zabezpečení“ mieru (SDI). V prvom rade preto, lebo ideálny stav nemožno dosiahnuť, a takisto preto, že v militarizovanom vesmíre iba zdánivo môže existovať svet bez vojen. Zároveň sa tým iba zvyšujú obavy a hrozí panika. V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že Sovietsky zväz a ostatné socialistické krajiny sa neusilujú vytvoriť proti SDI systém vesmírnych základní, ale naopak, snažia sa, aby sa SDI ne-realizoval.

Pre veľkú časť západnej spoločnosti je najpríťažlivejší mýtus o „sovietkej hrozbe“, respektíve o „hrozbe komunizmu“. Obviňovanie Sovietskeho zväzu a socialistických krajín z ohrozovania kapitalistického sveta malo a má často konjunktúrnu povahu. Keď v kongrese alebo parlamentoch treba získať dodatačné finančné prostriedky na zbrojenie, vtedy sa hlavným argumentom stáva mýtus o „sovietkej hrozbe“. Keď sa prostriedky odsúhlasia, zdôrazňuje sa, že západná vojenská technológia je v porovnaní so sovietskou v súčasnosti vyspelejšia. Tieto protirečivé argumenty sa uplatňujú už niekoľko desaťročí.

Za týmto mýtom sa však skrývajú niektoré reálne problémy. Ide najmä o problémy, súvisiace s procesmi mierovej, sociálnej a národnej nezávislosti národov a s pomocou socialistických krajín národom, ktoré bojujú za svoju nezávislosť. Práve táto pomoc sa vydáva za reálny prejav „komunistickej hrozby“.

Ide o vážny problém; vo všeobecnosti treba zdôrazniť, že ak chceme skončovať s mýtom o „komunistickej hrozbe“, treba vyriešiť semiotické, sémantické aspekty tohto problému, inak sa bude zdanie považovať za skutočnosť. Revolučné, národnoslobodzovacie, protikolonialistické a demokratické procesy nie sú vyzvolávaný zvonku, „predĺženou rukou“ z Moskvy; sú dôsledkom vnútorného úsilia, ktoré je namierené proti nespravodlivým spoločenským vzťahom.

Treba si postaviť otázku: na koho sa tieto národy majú obrátiť, ak nie na tie národy, ktoré uznávajú právo na nezávislosť? Môžu sa obrátiť iba na ne, pretože konzervatívne sily by im nikdy nepomohli. To je jedna stránka problému.

Druhá, rovnako závažná stránka spočíva v tom, že je stokrát morálnejšie požiadať o pomoc oficiálne, než uplatňovať politiku nevyhlásených vojen a posielat žoldnierov, ktorí zasahujú do vnútorných vecí nezávislých národov.

A nakoniec, ak umožníme národom, aby sa rozvíjali v súlade s vlastnými tendenciami a želанияmi, zaniknú lokálne konflikty, ktoré ohrozujú svetový mier. Na XVII. svetovom filozofickom kongrese (Montreal 1983) nikaragujský filozof Rodrique povedal: „Umožnite nikaragujskému národu žiť v mieri a zanikne ohnisko vojny v tejto oblasti Južnej Ameriky“. Táto myšlienka a zároveň i návod pre praktické konanie platí pre všetky národy. Tým sme vyčerpali otázku psychologických a politických mýtov.

Tretiu skupinu mýtov tvoria biologické a metafyzické mýty. Ich spoločnou črtou je naturalizmus, ktorý vedie priamo k historizofickému fatalizmu, k popieraniu možnosti zachovať stály mier, k presúvaniu zodpovednosti za reálne a potencionálne vojny na ľudskú povahu, k popieraniu úlohy mierových síl pri vytváraní objektívnych a subjektívnych mierových podmienok.

Pax humana

Doslova hamletovská alternatíva „byť či nebyť“ je dôsledkom technicko-vojenského odcudzenia. Táto alternatíva spôsobila veľký rozmach „výskumov problémov mieru“, ktoré majú rozličné svetonázorové zameranie. V týchto výskumoch sa obnovujú tradície irenizmu (najmä projekty zabezpečenia večného mieru Jeremiáša Benthamu, I. Kanta, Stanislava Lesčiinského atď.), analyzuje sa podstata a dôsledky termonukleárnej vojny, formulujú sa mierové podmienky a definície mieru, vytvárajú sa teórie pre nastolenie mieru.

Mier sa definuje v dvoch významoch: 1. v užšom a zápornom zmysle a 2. v širšom a pozitívnom zmysle. Pri zápornej definícii znamená mier to isté ako neprítomnosť vojny alebo neprítomnosť individuálneho násilia. Mier sa širšie a kladne definuje ako neprítomnosť štruktúrneho násilia, t. j. spoločnosť organizovaná podľa spravodlivých zásad.

Hoci neprítomnosť vojny je veľmi cennou hodnotou, úzka a záporná definícia je nedostatočná, dokonca anachronická, keďže nahromadený arzenál atómových alebo konvečných zbraní môže každú chvíľu, i keď len náhodne, vybuchnúť. Preto sa tiež kritizujú definície, hlásajúce, že mier je vzájomné rešpektovanie subjektov alebo že mier znamená spolužitie subjektov z rozličných spoločenských systémov bez zbraní. Vzájomné spolužitie subjektov, ktorí vlastnia zbrane zasahujúce už i do vesmíru, môže takisto skončiť katastrofálne.

Primeranejšie sú definície, podľa ktorých sa mier chápe ako neprítomnosť štruktúrneho násilia. Ani tieto však nevyhovujú súčasným potrebám, pretože je ešte veľmi vzdialená doba, keď sa zlikvidujú nespravodlivé štruktúry. Okrem toho, tieto definície chápu mier skôr staticky ako procesuálne. A tak ako každý spoločenský jav, i mier je *procesom*. Preto navrhujem mier definovať nasledovne: „*Mier je procesuálny, proporcionálny jav*, ktorý zaručuje rovnakú bezpečnosť všetkých krajín, oslobodenie sveta od jadrových a konvenčných zbraní a likvidáciu nespravodlivých spoločenských štruktúr v súlade s vôleou národov“.

Praktickým alebo praxeologickým základom takto chápaného mieru sú historicky podložené, systémové návrhy socialistických krajín (ide o 151 návrhov). Tieto návrhy sú nielen základom, ale i návodom pre praktické konanie, ktoré anticipuje univerzálnu teóriu mieru. Takáto prax je dôležitým empirickým východiskom pre teoretické zovšeobecnenie jednoducho preto, lebo je vo svojej podstate univerzálna a všeľudská. Vznikla a rozvíja sa na základe najvšeobecnejšej spoločenskej teórie — historického materializmu, teórie, ktorá predstavuje jednotu triedneho, národného a všeľudského prístupu. Ide o nastolenie mieru — „Pax humana“ — od realizácie ktorého závisí jednoducho osud ľudstva a planéty života vôbec. Mier, pravda neznamená všetko, ale bez mieru niet ničoho.